

РАДОЈЕ СИМИЋ

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА И НОРМА

LANGUAGE CULTURE AND ITS NORM

The author states the complex circumstances which influence the Serbo-Croatian language norm, its physiognomy and directions of evolution and the attitude toward the language norm and its position in culture.

Захваљујући се Црногорској академији наука и умјетности што ми пружа прилику да искажем своје мисли о овом интересантном предмету пред овако одабраним скупом — хтео бих говорити о томе како на српскохрватски језик треба гледати данас.

Српскохрватска књижевнојезичка норма опстоји и развија се у необично сложеним околностима. Те околности у првом реду утичу на саму ту норму, на њену физиономију и правце еволуције. Оне утичу у још већој мери на наше мишљење, на наше погледе, на наш став према књижевном језику, према норми и њеном положају у култури.

Ми можемо гледати на овај језик и на његову норму бар из две различите перспективе. Једна се перспектива отвара ако пођемо од добро познатог становишта одбране „природног развика“ нашег књижевног језика правцима које су врло јасно оцртали класици српскохрватске филологије XIX и почетком XX века, Вук, Даничић, Броз, Маретић, Новаковић и др. Језичка чистота и правилност — то су два врхунска атрибута око којих се грезају и гранају једноставни, али беспоговорни принципи кодификације језика и језичке културе од тих давних времена па све до данас.

То је једна перспектива. То су начела од којих исходе многи приручници из области језичке културе у наше време и од којих ће и у будућности полазити многи филолози у праведној и безизгледној борби за чиста начела, једноставне и јасне перспек-

тиве... Кажем: праведна и безизгледна борба. Јер заиста су све наше симпатије на страни оних што се залажу за такав књижевни језик који ће чврсто стајати на тлу, и то на домаћем тлу, који ће се отуда хранити и давати плодове елегантних облика и племенита укуса, али препознатљиве ароме. Највећи уметници речи на истоку и западу, северу и југу истину су умели у себи спојити једноставност народног духа и језика са оним неухватљивим сјајем који свакој ствари уме подарити дубина ума и узвишеност генија, и којем се увек искрено дивимо без обзира на крајњи исход и порекло. Сетимо се само Његоша, Мажуранића, у наше доба Андрића и других... Али одувек је у сваком послу па и у језичком стваралаштву било јеретика што свакој појави око себе желе удахнути сопствени дух, посудити сопствени лик, учинити је оригиналном, индивидуалном, неповљивом итд. Ови слободни зидари успевали су увек да уграде и нешто своје у општу кућу, у заједничке токове еволуције. Вредно је овде поменути Сарајлију, а онда Лазу Костића, у наше време Крлежу и многе друге. Језик културе није могао, дакле, остати искључиво на ономе што ниче из тла. Печат цивилизације којој служи, дух времена у којем живи — са свим што је зло и добро у том времену — веома се јасно разазнаје у књижевном језику сваке епохе и сваког народа, без обзира на наше жеље и наше отпоре.

Друга је перспектива: посматрање књижевног језика управо у условима у којима живи и делује; истраживање оних својстава, функција и развојних тенденција који су својствени посматраној епоси; не извесних априорних атрибута који би језику били једном за свагда дати. У случају наше књижевнојезичке норме какву имамо у другој половини XX столећа — треба поћи од нпр. следећег сазнања. Када је српскохрватски језик крајем XIX века достигао ону стабилност и структурно јединство, када је стекао онај углед као заједничко средство културног споразумевања свих народа који се данас њиме служе — он је на се могао примити све оне многобројне функције које су се ишчакуриле у модерној цивилизацији индустријске епохе, а у се укључити све структурне елементе било с које стране они долазили — који су га чинили способним оруђем те епохе.

Први су то уочили књижевници наши. Они су наједном осетили да више није потребно мотивску грађу претходно уметнички транспоновати и дело компоновати — па га тек онда језички уобличити према узусима неприкосновеним са гледишта стваралачке прераде. Језик постаје у првом реду предмет поетске инспирације, један од елемената тематске грађе од које уметник полази градећи свој свет. Језик није само посредник између уметника и публике, није само љуштурса, средство накнадног уобличавања — него је и саставни део уметничког дела, материјал од којег је саткана микро — и макроструктура уметнице, текста као уметничке форме и уметничког доживљаја.

Када се нпр. појавио Бора Станковић, са својом на први поглед разбијеном реченицом, са пре декомпонованим него добро компонованим текстом — критичаре ненавикнуте на нешто слично, ово је збунило; али је читаоцу пружио ново поље и нови медиј преко кога је успостављао контакт са пишчевим генијем. Ускоро су ово прихватили сви писци од талента, и прозаисти, као и они који су своја надахнућа преткали у стихове. Петар Кочић пише необично звучне прозне текстове, и по ритму и по фактури сасвим на нивоу најбољих стихова свог времена. Крлежа и Црњански — сваки на свој начин задивљују читаоца оригиналношћу стихова, али и чудесним полетом прозног казивања. Андрић на павршини успоставља свечани мир, зачарани смо и заварани величаством народе бајке која пулзира у његовој реченици, у целокупним вањским манифестацијама његова причања. А испод тога ипак струје магичне нити једног чудесног генија који тајанственом моћи обједињује привид традиције и модерни сензибилитет. После рата уметност језичке креације доживљава код нас незапамћен замах и успиње се на неслућене уметничке висине. Сетимо се само Добрице Ђосића, који својим „Коренима“ као да отвара нову епоху у многим погледу, затим Михаила Лалића, Меше Селимовића, Антонија Исаковића . . .

Сваки од ових, а и велики број других прозаиста и песника, у стању су да нас понесу и одушеве, да нас фасцинирају осебујношћу свог виђења света; али су у стању и да нас бескрајно обрадују лепотом, префињеном племенитошћу или моћном експресивношћу нашег језика. Али сваки од њих крчи сопствени пут до нашег срца: уводи нас кроз једна врата у бескрај који називамо животом и отвара нам свој видик, своју панораму језичких драгоцености.

Овако нпр. описује Андрић скривени кутак земље у којем расте крчки цветак напатворене лепоте који ће увенути пре него што буде узбран и оставити нас са скривеном тугом у срцу и немим протестом због суровости судбине:

„Ноћи су на Вељем Лугу топле а свеже. Звезде ниске и немирне, све повезане белим титравим сјајем. Стојећи поред прозора, Фатима гледа ту ноћ. У целом телу носи мирну снагу разливену и слатку, и сваки део свога тела осећа одвојено, као засебан извор снаге и радости: ноге, кукове, руке, врат, а нарочито груди. Њене дојке, бујне и тешке а праве, додирују вршцима дрвени демир на прозору. И на том месту она осећа како цео брежуљак, са свим што је на њему, са кућом, зградама, њивама, дише, топло, дубоко, једномерно, и диже се и спушта заједно са светлим небом и ноћним пространством . . .“

Са истом снагом као и Андрић, сажима и Крлежа у следећем одломку један цео живот и једну друштвену атмосферу на узан

простор, тако да нас се цинизам судбине малог човека на широким животним ветрометинама доима са необичном снагом:

„Ону последњу ноћ синула му идеја да ће поћи на пре-свијетлу владу, горе на Марков трг, пред самога свијетлога бана, да се бану потужи што ће бити с његовом дјецом када он оде на фронт, па нека свијетли бан нешто учини у тој његовој ствари. И тако је наш Трдак Вид многа врата обио на Марковом тргу и на многа узалуд покуцао; није знао би ли оставио капу на глави и поздравио као прави војник, или би се сагнуо с капом у руци као прави муж и кмет кад моли своје право? И тако је негдје салутирао гологлав, па су му се смијали; а негдје су га опет бацили ван јер је проста свиња и што улази у уредске просторије покривен, „ваљда му се уши на глави неће прехладити“.

Како ове две ситуације сместити под исту капу небесну!? Како језички израз којим су насликане подвести под заједнички именитељ? Па ипак, у незамисливој разноврсности животних манифестација света око нас крију се танане нити које их спајају у једно; тако је и са језиком као средством за мисаоно уобличење и колективно тумачење живота у процесу међуљудског споразумевања.

Споразумевање је, рекосмо, колективно тумачење света. Ако је језик материјал у којем се то заједничко схватање теше, онда се у колективу мора претпоставити извесна уједначеност како у познавању тако и у способностима употребе језика. Уколико тога нема, неопходно је одбиром апстраховати онај део језичког материјала који омета споразумевање. А то је део који поседују неки чланови колектива, други пак не. Узмимо двојицу припадника наше језичке заједнице. Разлике у језику међу њима могу имати неједнак смисао, али претпоставимо да су настале због професионалне оријентације. Један од наших демонстратора је математичар, други књижевник. Разговарају о математици.

Математичар има задатак да књижевнику објасни Питагорину теорему. Она гласи: „У правоуглом троуглу АБЦ квадрат над хипотенузом једнак је збиру квадрата над катетама“. Књижевник ће признати да је математичарев исказ елегантан и сасвим прихватљив са гледишта лингвистике, али он, на жалост, не разуме његов смисао јер не зна шта је то прави угао, шта је хипотенуза, шта су катете и шта је квадрат. Математичар му све то може нацртати, али то онда није језичко споразумевање. Зато му мора описати непознате појмове, нпр. следећим исказом: „Код троугла са једним углом од деведесет степени — површина једнакостраничног четвороугла са паралелним наспрним страницама и угловима од по деведесет степени нацртаног над најдужом страницом (која је наспрамна са углом од деве-

десет степени) — једнака је збиру површина истих таквих четвороуглова нацртаних изнад друге две странице троугла“. Књижевник ће сада разумети — али ће тешко испливати на крај новог исказа, необично претрпаног речима и гломазног по структури.

У каквом су онда међуодносу разумљивост и нормативност језика? Елегантан и економичан склоп теореме обезбеђује ефикасну комуникацију само у кругу људи посвећених у тајне математике, и упознатих са математичким терминима. Спада ли она у норму српскохрватског књижевног језика или не? Спада ли професионални језички стандард у оквиру српскохрватскога књижевног језика, или је то интернационална „доградња“ књижевних језика европских народа? И даље: да ли страна лексика инкорпорирана у језички организам нашег језика — растаче његов организам? Искуство које смо стекли прегледом наведеног примера говори о нечему сасвим супротном...

Узећемо сада други пример, из друге области, из области јавног информисања. Новинска издавачка организација „Политика“ у Београду између осталог има два дневна листа, један за публику са вишим захтевима и већим потребама за детаљнијим обавештењима — „Политика“; други за ширу публику, за људе у којих информација није битан елеменат свакодневног посла или сл. — „Политика експрес“. Разумљиво је да се концепције ова два листа и у принципу и у пракси унеколико разликују. Садржај чланака у „Политици експрес“ свакако је сажетији, израз једноставнији, прилагођен публици са скромнијим перцептивним могућностима, али привлачније обликован него одговарајући текст у „Политици“. Да ли је тако и у стварности? Уверићемо се на једном примеру. Ових дана говори се о припремама за пролећну сетву и недаћама пољопривредника у снабдевању материјалом. У „Политици“ нпр., у рубрици „Село и пољопривреда“ појавио се текст са насловом „Има места оптимизму“. У поднаслову истакнути су најважнији моменти: „Почели сетвени радови. — У целини припреме су добро обављене, мада у нашим подручјима нема довољно неопходних репродукционих материјала“. Чланак је писан озбиљно и одговорно са ширим увидом у економску и политичку проблематику. Ево кратких извода:

„О томе како смо се ове године припремили за пролећну сетву, која је већ почела, са терена стижу различите информације. Док се у појединим подручјима тврди да нема довољно ђубрива, горива, резрвних делова итд.(.) други су мишљења да у снабдевању репроматеријалима за сетву неће бити већих тешкоћа. Не бар као што је било јесенас или неким другим сличним кампањама раније. И на јучерашњој седници Југословенског штаба за праћење радова у пољопривреди речено је да у сетви све неће ићи глатко, али да је у целини обезбеђено најнеопходнијих материјала.

За обављање пролећне сетве потребно је укупно 500.000 тона нафте и, како ствари сада стоје, снабдевеност је углавном задовољавајућа. „Југопетрол“ увози 20.000, а „Нафтагас“ 15.000 додатних тона нафте искључиво за пољопривреду, а обезбедиће се и позајмица из савезних нафтних резерви. Са количинама које се редовно стављају на располагање пољопривреди то би требало да буде довољно. У појединим подручјима нема довољно нафте за пољопривреду због лоше дистрибуције, па се инсистира да дистрибутери нафте томе посвете посебну пажњу.

Стиче се утисак да су припреме за сетву у целини ипак добро обављене, а да од оних који су дужни непосредно да је организују, па и произвођача, највише зависи како ће она у којем подручју земље бити обављена“.

Сем приметне небриге у стилском обликовању текста, нарочито на лексичком плану (овде није реч о рогобатној формулацији „са терена стижу различите инфомрације“, или обртима „поједина подручја“, „снабдевање репроматеријалима“, „најнеопходнији материјали“ и сл., на које смо се толико навикли да их и не примећујемо; реч је о неумереностима у употреби неких лексема: у првом пасусу понавља се реч „довољно“ два пута, а у овом невеликом чланку јавља се укупно седам пута! — „то би требало да буде довољно“, „нема довољно нафте“, „семена има довољно“, „сматра се да ће бити довољно и вештачких ђубрива“, „средстава за заштиту биља . . . нема довољно на тржишту“ и сл.) — чланак се може сматрати успешним остварењем новинарске продукције. У „Политици експрес“, о овој теми, појавио се истога дана текст са наднасловом „Ведрије прогнозе о снабдевању пољопривредника у Србији“, са насловом „Стиже дизел за сетву“, и са поднасловом „Поред одређених количина из материјалних резерви, Србија је одобрила и увоз још 20.000 тона дизела. Снабдевање уз договор с месним заједницама“. Ево како гласи тај текст у целини:

„Прогнозе о снабдевању пољопривредника на подручју Србије без покрајина дизел-горивом тренутно су доста повољније од оних пре неколико дана. За обављање пролећне сетве сада се може рачунати и на знатне количине горива из резерви и увоза.

Пре неколико дана, СИВ је одобрио деблокирање из резерви 70.000 тона дизела за потребе целе земље. Поред одређених количина из овог контингента Србија је за снабдевање пољопривредника на свом подручју одобрила и увоз око 20.000 тона дизела. Увоз би, према речима Мирка Бошњака, шефа пословнице за набавку течних горива „Југопетрола“, требало да се оствари у току овог месеца.

Реч је о количинама које су искључиво намењене пољопривредницима за обављање пролећне сетве. Снабдевање друштвеног сектора је решено, али је сада најважније решити питање снабдевања индивидуалних произвођача на јавним пумпама. Представници „Југопетрола“ управо се договарају с месним заједницама о начину на који ће се то обавити. Снабдевачи су спремни да на подручјима где нема пумпи гориво сипају у танкове или бурад“.

Овај чланак отвара сасвим други поглед на тематику о којој је реч: бави се њоме из угла усмереног на лични интерес појединца, док је шири заједница и њени интереси — у позадини. То је у складу са оним што смо рекли о карактеру овога листа. Али вест је мало превише индивидуално интонирана, тако да звучи помало „приватно“, пре као обавештење о ономе што се дешава у „Југопетролу“, него као информација о званичним одлукама републичких органа. Друга је „приватизација“ учињена у наслову, где се целом тексту даје друго, нетачно тумачење као да се ради о „снабдевању пољопривредника“, а не о проблемима пролећне сетве.

Језичко убличење текста — у општим цртама — такође одговара нашим очекивањима. Али само у општим цртама, и то у сразмери са осетним поједностављењем садржаја. То што се „сипање горива у танкове и бурад“ налази у друштву са „индивидуалним произвођачима“, са „решавањем питања снабдевања индивидуалних произвођача“, са „договарањем о месним заједницама“ и сл. — то је израз наших смешних прециоза политичких, а не некакве посебне језичке праксе „Политике експрес“, па и не треба урачунавати приликом дискусије о језичком стандарду овог листа. То је ствар политичког третмана језика, или можда човека у нашем друштвеном систему. Новинара би требало запитати зашто је гориво потребно за „обављање сетве“, а не за саму сетву, како је то СИВ одобрио „деблокирање дизела“, а није могао одобрити „нафту“, зашто је део тога горива који је припао Србији — наједном добио име „одређених количина из овог контингента“, зашто „Југопетрол“ не увози и не прерађује нафту него „остварује увоз“, како се „решава снабдевање друштвеног сектора“ и „питање снабдевања индивидуалних произвођача“, уместо да се снабдевају радне организације и власници трактора итд.

Овакав језички израз не доприноси тачном и јасном, да и не говоримо о једноставном обавештавању, или занимљивој информацији за ширу публику. У овом светлу наједном нам постају блиске сељачке канте, котлови, бурад и било шта друго у чему купују и чувају драгоцену течност која, ево, живот значи, од свих бирократских увијања у кафкијанске кучине иза којих се не види ни човек, ни његов живот, ни потребе, ни будућност у крајњој линији. Лист намењен обичном човеку није

примитиван ако се обуче у обичне хаљине. Много је примитивнији ако на себе навуче вашарску одору скрпљену од боктепита како и откуда напабирчених дречавих крпица и врпци. Као што норма у одевању и понашању није ништа друго него позив на пристојност, тј. примереност одеће стасу и образу, а и друштву у којем се нађемо — тако је исто и језичка норма — позив на пристојност у изразу. На примереност језика ономе што хоћемо рећи и ономе кому је то што хоћемо рећи — упућено. Будимо, дакле, пристојни према себи и према другима — и у језику. Онда ћемо бити културни...